

Rajmunda Kunića (tekst *Votiva* pak donosimo u rubrici Građa).

Uz sve ostale priloge (prijevode, osvрте, kritike, prikaze) vjerujemo da će vam i ovaj broj časopisa LATINA ET GRAECA biti zanimljiv.

Sigurni smo da prvih deset godina obnovljenog časopisa LATINA ET GRAECA – u kojima smo, nažalost, izgubili Alberta Bertija Goldsteina, Dubravka Škiljana i Zlatana Čolakovića, ljude u čiju smo se riječ, djelo i podršku uvijek mogli pouzdati – pokazuje i dalje da je naš časopis (a s njim i knjige, ali i druge aktivnosti Instituta) ostao središte živa promišljanja antike i antičke baštine u vremenima koja su u najmanju ruku okrenula leđa humanistici u cjelini, pa onda i njezinim pojedinačnim disciplinama.

No vjerujemo da upornim radom i afirmacijom sposobnosti i kvalitete možemo i u takvim okolnostima mnogo napraviti.

Na radost mnogih, a osobito vas koji upravo listate ove stranice.

Mirko Jozić

Pajdeja u Platonovoj državi

Παιδεία – povijest i problem

Pojam παιδεία označava u grčkom jeziku kako odgojno-obrazovni proces tako i rezultat toga procesa. Odgojno-obrazovni proces, u koji su bili uključeni samo dječaci, trajao je od šeste do šesnaeste godine, a obuhvaćao je pisanje (s čitanjem i računanjem), muziku (sa sviranjem lire) i gimnastiku (hrvanje, plivanje, rukovanje lukom i praćkom). Nakon završetka toga osnovnog programa slijedilo je više obrazovanje za koje su bili nadležni sofisti i retori. Oni su nudili pouku iz filozofije, retorike, povijesti i prirodnih znanosti. Školovanje je bilo vrlo skupo i mogli su ga svojoj djeci priuštiti samo bogati.

Cilj gimnastičkog odgoja jest tjelesna uravnoteženost (συμμετρία), a cilj muzičko-filozofskog odgoja duševno-duhovna harmonija (καλοκάγαθία).

Odgoj i obrazovanje ima u Grka dugu povijest. Ono što je u klasičnom razdoblju određeno pojmom παιδεία, u starijim izvorima opisuje se mnogim terminima od kojih je najvažniji pojam ἡ ἀρετή. Prvim se odgajateljem Helade smatra Homer.¹ Njegova je zasluga što je poeziju učinio temeljem odgoja, a poezija je tu ulogu mogla imati i zadržati prije svega zbog toga što u Homerovim epovima poetsko-mitsko i etičko još nisu rastavljeni.² Osim Homerove, nije poznata ni jedna epoha čiji je idealni sadržaj dobio tako sretan i tako univerzalan umjetnički oblik i koji je tako odgojno djelovao na nadolazeća pokoljenja.³ Isticanjem zahtjeva za višim životom i neskrivenim zanosom za veličinu sudbine junaka koji se bori u Ilijadi, te jednako tako veličanjem etosa plemićke kulture i običaja u Odiseji, Homer je tisuću godina odgajao i oblikovao grčki duh.⁴

Pojam παιδεία, koliko je poznato, prvi se puta susreće kod Eshila⁵ u značenju odgoja djece s naglaskom na hranjenju, a prihvatili su ga i dalje razvili Aristofan i Tukidid⁶, kod kojih je snažno istaknuta praktična dimenzija. Dok je παιδεία u Tukidida usmjerena na odgajanje hrabrih boraca, u Aristofana ἀρχαία παιδεία stavlja u prvi plan odgoj građanina koji svoje individualne sklonosti podrvgava starom i provjerenom poretku u polisu. Taj je koncept, čini se, nastao kao reakcija na sofističko relativiziranje tradicionalnih vrednota.

¹ Usp. Platon, *Država* 606 e.

² Usp. W. Jaeger, *Paideia* (fotomehanički pretisak), Berlin-New York 1973., 63-65.

³ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 66.

⁴ Usp. *isto*, 67.

⁵ ἡ γὰρ νέους ἔρποντας εὐμενεί πέδω: ἅπαντα πανδοκοῦσα παιδείας ὄτλον, Eshil, *Sedmorica protiv Tebe*, 18.

⁶ Aristofan, *Oblaci*, 961; Tukidid 2, 39, 1.

Premda sofisti ne upotrebljavaju pojam παιδεία, oni su – u to nema nikave dvojbe – presudno utjecali na klasičnu grčku misao o odgoju i obrazovanju, stavljajući u prvi plan intelektualnu dimenziju odgoja za ἀρετή. Sofistima pripada zasluga što je pajdeja prestala biti monopol bogatih aristokratskih obitelji, a to je omogućilo i drugima u polisu sudjelovanje u odgoju i obrazovanju. Namjesto aristokratskog podrijetla, ota- da su prirodna sposobnost i intelektualni odgoj postali pretpostavkom za usvajanje i ostvarenje onoga što su oni nazivali ἀρετή.⁷ Protagorino apostrofiranje »prirodne nadarenosti i vježbe«⁸ u odgoju i obrazovanju označilo je početak kasnije afirmirane pedagoške trijade: nadarenost-pouka-vježba.

Παδεία sofističkog tipa manje je usmjerena na osobnu izgradnju, a više na politički uspjeh pojedinca: ona treba mladog čovjeka osposobiti za uspješno djelovanje u javnom prostoru, za preuzimanje vodećih položaja,⁹ za što je, smatrali su, bilo dovoljno formalno obrazovanje koje je obuhvaćalo gramatiku, retoriku i dijalektiku kao i određeno opće znanje iz čega je nastao kanon disciplina koji je od kasne antike poznat kao kvadrivium: aritmetika, geometrija, astronomija i muzika. Zbog neograničena povjerenja u retoričko umijeće, sofistička je παιδεία zenemarila etički moment odgoja i obrazovanja, a to je bio povod Platonove kritike sofista i sofistike.¹⁰ Nosilac novoga duha, koji je jasno uvidio sva ograničenja sofističkog odgoja i obrazovanja, bio je Sokrat.

Za razliku od sofista koji se smatraju profesionalcima za odgoj i obrazovanje, Platonov Sokrat¹¹ o sebi kaže da on nije odgojitelj, da mu παιδεία nije profesija nego poziv ili pozvanje od Boga.¹² U Sokarata παιδεία nije određena kao pripremanje mladih ljudi za uspješno javno djelovanje i upravljanje državom, nego kao njihovo samooblikovanje u polisu posredstvom dijaloga. Iako je Sokrat vrlo zainteresiran za polis, παιδεία je ipak u prvom redu rađanje čovjeka, rađanje sebe iz sebe. Zato on svoju »pedagogiju« naziva babičkom vještinom – on pomaže pri rađanju, ali sam ne rađa.¹³ Za njega je παιδεία u prvom redu događanje u duši koje,¹⁴ zbog neraskidive veze čovjeka i polisa, ima, naravno, također izravne posljedice za oblikovanje polisa.

Rasprava o pajdeji u četvrtom stoljeću

Premještanjem naglaska od praktičnih interesa prema duši, umu i znanosti nastajala je tijekom četvrtog stoljeća nova παιδεία. Njezin je nastanak bio uvjetovan slomom Atene kao vojne i gospodarske sile te dubokom političkom i moralnom krizom koju je taj slom izazvao.¹⁵ Kada su na kraju Peloponeskog rata srušeni zidovi Atene, kada

⁷ Usp. D. Bremer, *Paideia*, u: J. Ritter i K. Gründer, *Historisches Lexikon der Philosophie* I-12, Basel 1971-2004, 7, 35-39, 36.

⁸ Predsokratovci, *Fragments* 80 (74) B 3. Diels-Kranz, *Fragments der Vorsokratiker*, 80 B 3.

⁹ Usp. Platon, *Protagora*, 316 b, 319 a. Usp. Također: D. Bremer, *op. cit.* 36.

¹⁰ Usp. Platon, *Protagora* 317 e; *Gorgija* 449 a.

¹¹ U literaturi je postalo standardom razlikovanje između povijesnog Sokrata koji nije ništa napisao i Platonovog Sokrata koji govori u Platonovim dijalozima. Usp. F. Schleiermacher, *Geschichte der Philosophie* (izd. H. Ritter), Berlin 1893, IV, 8, 97; G. Martin, *Platons Ideenlehre*, Berlin, 1973., 6-13, 19.

¹² Usp. Platon, *Teetet* 150 c.

¹³ Usp. Platon, *Teetet* 150 c-d.

¹⁴ U Državi je παιδεία opisana kao τέχνη ... τῆς περιպαγωγῆς. Platon, *Država* 518 d 4.

¹⁵ Helada koja je u slavnoj bici kod Salamine 480. pobijedila nadmoćnu Perziju, nije umjela podnijeti svoju pobjedu. Nastao je strašni i iscrpljujući Peloponeski rat u kojemu su Grci ubijali Grke i doveli u pitanje sve svoje duhovne stečevine.

je uništena njezina flota, kada je sve ležalo u prahu i pepelu, zavladao je stanje beznađa i dezorijentacije u kojemu se mlada generacija nije više snalazila. U toj situaciji rasplamsala se žestoka diskusija o pitanju: treba li se istinska παιδεία zasnivati na retoricu ili na filozofiju?¹⁶ Od svih sudionika u toj diskusiji najznačajniji su bili trojica Atenjana: Ksenofont, Isokrat i Platon.

Ksenofont (426-355. pr. Kr.) je obrazovani Atenjanin koji se više ne uklapa u okvir polisa svojega vremena i koji baš time na paradigmatičan način utjelovljuje promjenu duha mlade generacije. Ksenofont je s jedne strane oduševljen Sokratom, a s druge opet perzijskim princem Kirom mladim (423-401. pr. Kr.) u čijem je pohodu protiv Artakserksa II., Kirova brata, sudjelovao s desetak tisuća grčkih plaćenika. Kira pak Starijeg je u svojim djelima predstavio kao ideal pajdeje, pišući da je u Kiru καλοκάγαθία dobila najplemenitiji oblik. Činjenica da jedan Atenjanin priznaje da istinska muževna vrlina, plemenito osjećanje i otmjeno držanje nije privilegij Grka, jasno pokazuje kako se grčki duh oslobađa svoje samoopijenosti vlastitom veličinom. Ksenofontova misao da je καλοκάγαθία posvuda u svijetu rijetka pojava jer potpuno uspijeva samo na najboljem uzrastu jedne rase,¹⁷ probudila je zanimanje Atenjana za pajdeju drugih naroda – što se, možda, može smatrati Ksenofontovim najvažnijim doprinosom raspravi o odgoju i obrazovanju.

Vođen svojim vojničko-aristokratskim sklonostima Ksenofont je u svojim djelima, osim perzijske¹⁸, veličao također spartanski koncept pajdeje u kojoj se najvećim djelom i najvećom čašću građanina smatra obrana domovine i u kojoj se građanin ne potvrđuje stjecanjem privilegija i položaja, nego časnim ispunjavanjem najviših dužnosti u polisu. Najljepše i divljenja vrijedno u spartanskoj pajdeji svakako je potpuno podređivanje pojedinca polisu koje prožima i ustanove i život pojedinca.¹⁹ Uvjeren da sve nevolje demokracije u Ateni imaju izvor u pretjeranom nagonu za samopotvrđivanjem pojedinca koji ne prihvaća nikakve obveze, a traži za sebe sva prava,²⁰ Ksenofont se zalagao za rehabilitaciju spartanskog odgoja i obrazovanja usmjerenog na stjecanje vojničkih vrlina i osposobljavanje mladih ljudi za služenje polisu.

U vremenu u kojemu je pajdeja bila isključivo stvar grada i građana, Ksenofont je predlagao uključivanje težaka i njihovih obitelji u program odgoja i obrazovanja.²¹

Isokrat²² (436-338. pr. Kr.) je Gorgijin učenik i glavni Platonov rival u natjecanju za mjesto odgojitelja Helade.²³ Bio je politički sanjar vođen predodžbama moći, slave,

¹⁶ Usp. D. Bremer, *op. cit.* 37.

¹⁷ Usp. W. Jaeger, *Paideia*, 1107.

¹⁸ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1110-114.

¹⁹ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1118-1119.

²⁰ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1116. U *Državi Lakedemonjana* Ksenofont otkriva uzroke propasti Sparte: *pohlepa za novcem, pohlepa za užicima, pohlepa za vlašću* (13, 7). Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1119.

²¹ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1121-1125. Ovdje treba napomenuti da Sokrat ne izlazi iz grada jer umije razgovarati samo s ljudima u gradu. Usp. Platon, *Fedar* 230 d.

²² Isokrat je oko 390. otvorio u Ateni školu retorike koja je imala i veliki utjecaj na antički odgoj i obrazovanje. Pod njegovim imenom sačuvan je 21 govor i 9 pisama. Usp. Isokrates, *Sämtliche Werke*, prevela Christine Ley-Hutton, komentirao i protumačio Kai Brodersen, Stuttgart 1993-1997. Svezak 1 (1993): govori I-VIII, svezak 2 (1997): govori IX-XXI te pisma i fragmenti.

²³ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 981.

napretka i ekspanzije.²⁴ Rođeni Atenjanin glorificirao je Atenu kao zavičaj više kulture iz koje se grčki duh raširio u druge zemlje,²⁵ ali je od Atene također odlučno tražio da odustane od svojih hegemonističkih zahtjeva na moru u kojima je prepoznao izvor grčke nesreće.²⁶ Taj je zahtjev logično slijedio iz njegove ideje panhelenstva u kojemu je vidio izlaz iz beznađa mlade generacije. Dok zbog međusobne posvađanosti sokratovskih škola nije imao povjerenja u filozofiju,²⁷ retoriku je smatrao utjelovljenjem ljubavi prema Logosu²⁸ te je u njoj prepoznao jedinu duhovnu moć koja je u stanju plodno artikulirati sva politička i etička pitanja grčkoga svijeta, učiniti ih zajedničkim dobrom svijetu²⁹ i znati put izlaska iz krize.³⁰

Radi ostavrenja toga cilja Isokrat je, u duhu retoričke tradicije, predlagao revidirani sofističko-retorički koncept u kojemu bi intelektualizam klasične retorike bio reduciran, a etički indiferentizam sofistike nadoknađen uvođenjem formalne filozofske izobrazbe. Neposredni cilj odgoja i obrazovanja jest stvaranje političke elite osposobljene za preuzimanje javnih poslova i vođenje polisa u duhu panhelenstva. Isokratova παιδεία ima instrumentalni karakter: ona ne teži za moralnom promjenom čovjeka i njegove biti, nego moralnu srž pretpostavlja i od nje polazi.³¹ Ljudskoj naravi nije dano da dođe do stvarne znanosti (u smislu Platonove ἐπιστήμη) o onome što treba govoriti i činiti pa čovjeku ostaje jedna jedina mudrost koja mu omogućuje da na temelju mnijenja (δόξα) pogodi ono što je za njega najbolje. Isokrat se formalno slaže s Platonom da je φρονεῖν cilj filozofskog odgoja čovjeka, međutim, pojam τὸ φρονεῖν u Isokrata je sveden na puko praktičko značenje te isključuje svaku teorijsku spoznaju dobra jer takva spoznaja prema Isokratu nije moguća, makar ne za smrtnike.³² Isokratu, očito, nedostaje razumijevanje za katarzu dijalektičkog mišljenja koje u duši oslobađa prostor za čudoredno. Njegova vezanost za praktično ne dopušta mu intelektualno zrenje apsolutne norme u kojemu Platonova viša παιδεία ima svoj korijen.³³

Παιδεία isokratovskog tipa, uza sva svoja ograničenja,³⁴ nije nikada prestala biti aktualna. Snaga njezine uvjerljivosti dolazi od retoričkog koje je izravno povezuje s pozicijom i jezikom, tim neiscrpnim vrelom oblika i kreacije. U humanizmu je Isokrat bio učitelj bez premca, a njegov se model zadržao u odgoju i obrazovanju do danas, makar mi toga i ne bili svjesni.

²⁴ Usp. W. Jaeger, *op. cit.*, 987.

²⁵ Usp. Isokrates, *Panegyrikos*, 47-50.

²⁶ U svojem govoru *Panegyricos* Isokrat prvi puta upotrebljava riječ ἡγεμονία, ne razlikujući je od riječi ἀρχή. Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1078. i bilješka 27.

²⁷ Usp. Isokrates, *Antidosis* 268. Usp. Također W. Jaeger, *op. cit.* 1094-1095.

²⁸ Usp. Isokrates, *Antidosis* 275.

²⁹ Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1080.

³⁰ »... ne sporiti se s bezbrojnim zakonodavcima Grka i barbara u prošlosti, nego biti politički savjetnik polisa i grčke nacije i kazati spasonosnu riječ o sadašnjoj situaciji.« Isokrates, *Antidosis*, 81. Citirano prema: W. Jaeger, *op. cit.*, 1080.

³¹ Usp. W. Jaeger, *op. cit.*, 1091.

³² Isokrates, *Antidosis*, 271. Usp. W. Jaeger, *op. cit.* 1095.

³³ Usp. Isokrates, *Antidosis*, 296. Također W. Jaeger, *op. cit.* 1097.

³⁴ »Ali tko ne vidi da nad njegovim riječima leži najdublji pesimizam. One fingiraju da se govore pred sudom, pred svim narodom, pa ipak uistinu dolaze iz povučeniosti nekog kuta, iz kojega više nema mogućnosti utjecanja jer je pukotina između individua i mase, obrazovanja i neobrazovanja postala nepremostiva.« W. Jaeger, *op. cit.* 1100.

Platon je u toj raspravi ponudio najcjelovitiji koncept odgoja i obrazovanja koji se u literaturi najčešće opisuje kao filozofsko-znanstveni.³⁵ Oznaku filozofski ovdje svakako treba uzeti u onom smislu koji filozofija ima u Platona.

Παιδεία i πολιτεία

U raspravi u četvrtom stoljeću o pajdeji došlo je do otvaranja horizonta: Ksenofont je upozorio na visoke domete drugih kultura i omogućio komparativno razmišljanje o temi, a Isokrat je svratio pozornost na jezik kao domenu neograničenih mogućnosti oblika. Imajući u vidu i jedno i drugo, Platon je tražio metafizičko utemeljenje pajdeje. Za mogući odgovor na pitanja: što je ἀρετή?, je li ἀρετή znanje?, može li se ἀρετή posredovati drugima?, što je παιδεία?, u kakvom su odnosu παιδεία i polis? trebalo je najprije naći sigurno polazište.

Ἄνθρωπος-πόλις-κόσμος određuju još od predsokratovaca cjelinu unutar koje se događa sve: mišljenje, djelovanje, življenje i umiranje. Unutar te cjeline misli i Platon te παιδεία u njegovom razumijevanju nije izdvojeni fenomen, nije specijalno područje, nego je cjelina promatrana pod određenim vidom. Παιδεία, promatrana kao praksa, nije u prvom redu djelovanje stručnjaka (retora ili sofista), nije ograničena na jedan period života (djetinstvo i mladost), nije zahvaćanje izvana u život mladog čovjeka radi postizanja nekog neposrednog društvenog cilja, nego je kompleksno događanje u kojemu čovjek treba sam sebi trajno davati novi lik i u davanju novog lika sebi također oblikovati polis.³⁶ Za takav koncept pajdeje Platon je tražio polazište u anamnetičkom ispitivanju povijesti u kojemu se παιδεία pokazala kao oblik polisa.³⁷

Program formuliran u drugoj knjizi države: ...τῷ λόγῳ ἐξ ἀρχῆς ποιῶμεν πόλιν³⁸ ne polazi ni od kakvih konkretnih zadataki ili političkih interesa kao po sebi razumljivih i neupitnih datosti, nego i povijesne stečevine, a političke interese podvrgava ispitivanju i upravo u njima otkriva temelj koji je ἡ ἀρχή i polisa i djelovanja pojedinca.³⁹ Sintagma τῷ λόγῳ znači da sve što se misli ili čini treba imati dovoljan razlog i da se taj razlog može navesti. I παιδεία kao jedan od oblika djelovanja u polisu treba imati razlog ili filozofsko obrazloženje. Razlog treba navesti već za oblike riječi u gramatici (zašto je recimo pravilno τοῦ ἀνθρώπου, a nije pravilno τοῦ ἀνθρώπου) jer se radi o filozofskoj pajdeji.

Želio bih na ovom mjestu istaknuti da je jezička morfologija vrlo važna i za pajdeju i za politeju. Kad mladi čovjek kao prvo nauči i prihvati da se oblik genitiva i njegov naglask razlikuju od nominativa i njegovog naglaska, te također da ta razlika nije proizvoljna, nego da ima svoj razlog, on se izdvaja iz mase i postaje individua. A kad taj isti mladi čovjek kao drugo uvidi razlog te razlike i kad taj razlog prihvati kao obvezujući, on ulazi u svijet odgovornog djelovanja, on postaje osoba. Učenje klasične morfologi-

³⁵ Usp. D. Bremer, *op. cit.* 37.

³⁶ Upravo je nevjerojatno da je Isokrat Platonu predbacivao upravo nepolitičnost koncepta odgoja i obrazovanja. Usp. D. Bremer, *op. cit.* 37.

³⁷ Usp. W. Jaeger, *op. cit.*, 788.

³⁸ Platon, *Država* 369 c 9.

³⁹ Platon, *Država* 369 c 10.

je i sintakse moglo bi se opisati kao preformatiranje svijesti, stvaranje matrice za jedno određeno razumijevanje čovjeka i svijeta – u ovom slučaju za klasično grčko razumijevanje koje je vrijednosno određeno. Najviši domat u tome razumijevanju nije spoznaja istine, nego spoznaja istine u svjetlu dobra.⁴⁰ Jezički oblici u svojoj suptilnoj diferenciranosti iskazuju diferenciranu strukturu zbilje i omogućuju profinjenu komunikaciju bića, koja jedno drugome posreduju sebe u svemu svom bogatstvu. U takvoj komunikaciji dolazi na vidjelo da je njihova uzajamna upućenost izvor njihove sreće, da λόγος jest jedino kao διάλογος koji im otkriva istinu kao τὸ ἀγαθόν. Pajdeja u tome smislu znači τῆς ψυχῆς περιαγωγῆ⁴¹ od ružnog govorenja i ispraznog brbljanja k dijalogu – posredovanju sebe u diferenciranim oblicima iskrena saopćavanja.

Tako koncipirana παιδεία tiče se onoga što je fundamentalna zbilja, ἡ ἀρχή kako djelovanja pojedinca tako i organizacije polisa. Kao empirijsko polazište za nastanak polisa uzimaju se potrebe: pojedinci ne mogu sami zadovoljiti svoje potrebe pa se udružuju radi njihova zadovoljavanja.⁴² No i potrebe se misle ἐξ ἀρχῆς, a tako mišljene one otkrivaju našu ontološku nedostatnost kao uvjet svih konkretnih potreba: naša potrebitost – ἡ ἡμετέρα χρεία⁴³ – to je temelj koji Sokrat postavlja kao ἡ ἀρχή, princip iz kojega se izvodi i παιδεία i polis: iz naših konkretnih potreba prosijava ontološka istina: ἡ ἡμετέρα χρεία kao bitna odredba bitka zvanog čovjek.⁴⁴

Potrebitost kao negativno određenje bića, njegova nedostatnost, manjkavost, očituje se kao njegova upućenost na drugo biće. A upućenost na drugo biće nije samo negativno određenje. Upućenost naime znači također otvorenost prema drugom biću, radoznalost i zainteresiranost za drugo izvan sebe, za svoju neostvarenu mogućnost, za svoje više, dapače za svoje najviše. Tako se potrebitost kao svojevrsna nulta točka bića ujedno pokazuje kao njegova istinska mogućnost, njegova šansa.

U velikom pokretu dijalektičkog mišljenja od prve do desete knjige države pokazuje Platon kako se iza ἡ ἡμετέρα χρεία skriva i otkriva Eros, vječni tražitelj⁴⁵, koji čovjeka čini otvorenim za pitanje, sposobnim za učenje i spoznavanje, oblikovanje, samooblikovanje, stvaranje. Tako ἡ ἡμετέρα χρεία postaje bazični pojam koji opisuje našu dinamičku narav, mogućnost rasta, napredovanja, transformiranja u više i bolje sebe, našu čudesnu sposobnost samonadmašivanja.⁴⁶ A ta se mogućnost ostvaruje uz uvjet da svatko sustavno i dosljedno čini ono što najbolje može i umije. Time je ujed-

⁴⁰ Postoje, naravno, i drugi modeli razumijevanja svijeta u kojima spoznaja Dobra nema takvo značenje. Ukoliko se istina odvoji od Dobra, ona se može lako zloupotrijebiti. Teroristi koji se pripremaju za zločin također znaju istinu, ali ta ih istina – jer isključuje Dobro – ne prijači da izvrše zločin.

⁴¹ Platon, *Država* 521 c.

⁴² Usp. Platon, *Država* 369 b-c.

⁴³ Platon, *Država* 369 c 10.

⁴⁴ Tko nije potrebit, taj ne teži ni za čim. Usp. Platon, *Gozba* 204 b.

⁴⁵ Usp. Platon, *Gozba* 203c i d.

⁴⁶ Tužna priča o »lošem materijalu« – kako neki profesori opisuju učenice i učenike – u potpunom je neskladu s Platonovom klasičnom idejom odgoja. Kada bi sintagma »loš materijal« bila prijevod pojma ἡ ἡμετέρα χρεία onda bi se, možda, mogla i prihvatiti. Nažalost, »loš materijal« je pojam kojim se prekriva ukrućeno i sterilno polazište odgojitelja koji sebe smatraju demijurzima i koji si prisvajaju pravo na »oblikovanje« mladih po svojoj volji i želji pri čemu oni sami, kako mniju, ostajaju izvan procesa oblikovanja. Za takav stav oni se, možda, mogu pozivati na Aristotela (usp. *Politika* 1337 a).

no opisana pravednost, utjelovljenje vrline, i cilj pajdeje: τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν κα' μὴ πολυπραγμονεῖν δικαιοσύνη ἐστί.⁴⁷

Iz ἡμετέρα χρεία nastaju u državi naprije staleži: prvi stalež čine radnici koji se u polisu brinu za prehranu, obavljaju zanatske djelatnosti i vode trgovinu, drugi stalež su čuvari, nadležni za sigurnost i funkcioniranje cijelog polisa. A da bi polis mogao dobro funkcionirati, nužno je odgajati i obrazovati buduće čuvarе kako bi došli u stanje »priateljstva sa sobom«⁴⁸ i tek kao takvi bili spremni preuzeti punu odgovornost za polis. Platon razrađuje cijeli sustav pajdeje ne uvijek orijentiran na najbolje za svakoga već prema njegovim sposobnostima što je u Državi najviši cilj odgoja i obrazovanja.⁴⁹

U središtu zanimanja su čuvari, od kojih najbolji prolaze dug i brižno provođen odgoj. U gimnastičko-muzički odgoj ulazi filozofski reformirana starogrčka παιδεία razrađena u tančine.⁵⁰ Od 20. do 30. godine života čuvari prolaze poseban program odgoja u znanostima i tjelesnim vježbama. Najuspješniji od njih bivaju konačno promovirani u treći stalež, u stalež najboljih.⁵¹ Ti se izabrani pet godina posvećuju temeljitom proučavanju filozofije koje smjera na spoznaju ideje dobra – najviši uvid do kojega čovjek uopće može doći i koji ga tek čini sposobnim za vođenje polisa.⁵² Osim što omogućuje donošenje ispravnih odluka za polis, spoznaja dobra sâmog, gledanje paradigme mišljenja i djelovanja,⁵³ ne dopušta onomu koji ga posjeduje zloupotrebu svojega znanja. Biti bolji u smislu imati produbljeno znanje zato ne znači imati privilegije, nego znači preuzeti potpunu odgovornost i za sebe i za polis.

Misaoni tijek Platonove države obuhvaća sve metamorfoze onoga što je u drugoj knjizi izraženo pojmom ἡ ἡμετέρα χρεία. Veliki dio knjige posvećen je temi παιδεία.⁵⁴

Ovdje, naravno, ne možemo ulaziti ni u kakve detalje Platonova tijeka misli, trebamo, međutim, istaknuti da je παιδεία u Platona mišljena kao samooblikovanje čovjeka u polis koji se preoblikuje također polis. Uvjet samooblikovanja je nedostatnost čovjekova bića koja je, mišljena dijalektički, ujedno i pozitivno određenje – ona je otvorenost, usmjerenost prema višem i boljem, konačno prema najvišem i najboljem, ona čini bitak sposobnim za samonadmašivanje, za pajdeju, za ἡ ἀρετή. Dijalektika pojma ἡ ἡμετέρα χρεία daje odgajaniku u procesu odgajanja i obrazovanja ulogu aktera, a odgojitelju ulogu pomoćnika, bez kojega bi proces jedva bio moguć. Sokrat svoje djelovanje poima kao μαίευτική τέχνη: on pomaže mladim ljudima da rode sebe iz sebe, ali on ih ne rađa.⁵⁵ Njegovo djelovanje je umijeće koje pomaže da se ἡ ἡμετέρα χρεία razvije u moć samonadmašivanja koja smjera na ψυχῆς περιαγωγῆ⁵⁶, zaokret koji

⁴⁷ »... da je pravednost raditi svoj posao a ne raditi mnoge«. Platon, *Država* 433 a.

⁴⁸ ... καὶ φίλον γενόμενον ἑαυτῷ ... Platon, *Država* 433 d.

⁴⁹ ... οὕτω γὰρ εὐδαιμονέστατος γίγνεται ἄνθρωπος. Platon, *Država* 619 b1.

⁵⁰ Usp. Platon, *Država* 368 b-412 b.

⁵¹ Usp. Platon, *Država* 412 c.

⁵² Usp. Platon, *Država* 473 c-e.

⁵³ R. Maurer, *Platons 'Staat' und die Demokratie*, Berlin 1970, 104 i dalje.

⁵⁴ Platon, *Država* 376 e-412 a.

⁵⁵ Usp. Platon, *Teetet*, 149 a i dalje.

⁵⁶ Usp. Platon, *Država* 521c 6; Usp. također *Teetet*, 150 b.

dušu čini sposobnom za spoznaju ideje dobra, najvišeg principa djelovanja. Onaj koji se probudio i progledao, čije je djelovanje usklađeno s idejom dobra, koji može (razlikovati dobro od zla i istinu od neistine,⁵⁷) upoznati istinu u svjetlu dobra, taj može djelovati u prijateljstvu sa sobom⁵⁸ i taj jedini može dobro upravljati polisom. Time je utemeljena misao o filozofima-kraljevima⁵⁹ u kojima Platon vidi jedini mogući način izlaska iz krize i premošćivanja ponora između vlasti i filozofije.⁶⁰

Παιδεία koju je Platon ponudio kao model odgoja i obrazovanja nije nikada u potpunosti ostvarena – ona je ideal⁶¹ – ali jednako tako nije nikada ni zaboravljena. Uvijek je bila i do danas ostala stvar slobodnih ljudi.⁶²

Od četvrtog stoljeća prije Krista, u kojemu je u Ateni otvorena velika rasprava o odgoju i obrazovanju radi nalaženja rješenja za temeljno pitanje epohe, dijeli nas skoro dva i pol milenija. Svijet se promijenio, a pitanje je, začudo, ostalo isto: što je pajdeja i na čemu se treba temeljiti? Pitanje je i danas aktualno kao i onda.

I danas se, kao i onda, lakše prihvaća sofističko-retorički koncept pajdeje u kojemu se ἡ ἀρετή shvaća kao puka formalna usklađenost sa zakonom, formalna uljuđenost i formalna obrazovanost koja donosi određenu prednost, ali koja se ne tiče duše: biti formalno odgojen i obrazovan ne znači ujedno i biti dobar. Sofistička pajdeja nudi dakle spoznaju istine, ali ona ne uspijeva spriječiti zloporabu te spoznaje. To je točka na kojoj se Sokrat odvaja od sofista i retora: ako znanje nije znanje dobra, ono je opako i opasno znanje, ono ne može biti ἀρετή. Okolnost da su suvremeni teroristi u pravilu izvanredno obrazovani, da često imaju upravo zavidno znanje u pojedinim područjima, ali da svoje znanje bez teškoća koriste za činjenje najvećeg zla, postavlja najmučnije pitanje našoj odgojno-obrazovnoj praksi. Nije li i projekt »društvo znanja« koncipiran u duhu sofističke pajdeje i utemeljen jedino u volji za moći, uspjehom i profitom? Ne nudi li i on isključivo formalno znanje – ono dakle kojim se može tako lako manipulirati?

Platon se zalagao za odgoj i obrazovanje u kojemu je istinsko znanje uvijek znanje dobra koje nitko ne može zloupotrijebiti, a da time ne razori »prijateljstvo sa samim sobom«⁶³ i tako dokine mogućnost vlastita sretnog života – najviši cilj pajdeje.⁶⁴

»Prema Platonovu učenju za intelekt, pa bio on oštar kako god hoće, nema neposrednog pristupa svijetu spoznaje vrednota ... Sedmo pismo opisuje postupak spoznaje kao proces postupnog cjeloživotnog posličnjenja duše s biti vrednota koje se ona trsi spoznati. dobro ne može biti shvaćeno formalno-logički kao nešto što leži izvan nas,

⁵⁷ Usp. Platon *Država* 520 c.

⁵⁸ Platon, *Država* 433 d.

⁵⁹ »Ako, ili filozofi ne postanu u državama kraljevi, ili ako sadašnji kraljevi i vladari ne postanu filozofi istinski i potpuno, i ako se to oboje ne složi u jedno, naime i državna vlast i filozofija, te ako od onih, koji sada odjelito slijede bilo jedno bilo drugo, svi ne budu prisilno odalečeni od vlasti, onda neće, mili Glaukone, prestati zlo u državama, a mislim ni u rodu ljudskome.« Platon, *Država* 473 d. (prijevod: Martin Kuzmić). Usp. također: Platon, *Država* 519 c-e.

⁶⁰ Usp. P. Friedländer, *Platon III*, Berlin–New York, 1975., 96.

⁶¹ ἐν οὐρανῷ ἴσως παράδειγμα... Platon, *Država* 592 b.

⁶² Usp. Platon. *Protagora* 312 b.

⁶³ Usp. Platon, *Država*, 603 c-d.

⁶⁴ Platon, *Država*, 919 b.

a da pri tome nismo na unutarnji način već prethodno sudjelovali na njegovoj naravi; spoznaja dobra raste u čovjeku samo u onoj mjeri, u kojoj ono u njemu samome postaje zbilja i dobiva oblik.«⁶⁵

Zato je παιδεία, promatrana kao proces, jedini jedincati i neponovljivi tijekom svakoga dobro življena života.

⁶⁵ W. Jaeger, *op. cit.* 821. Vidi također: Platon, *Sedmo pismo*, 343e-344b.